

ORATIO PRO ARCHIN. POSTA.
POST REDITUM.

AD QUIRITES.

ORATIO XXVII.

ARGUMENTUM.

Pulsus in exilium Clodia lege Cicero, quod cives Romanos indemmaros necasset, cum decem & septem menses abfuisset, tandem revocatus in Urbem rediit prid. Non. Septembris, anno urbis DCXCVI, P. Lentulo Spinthere & Q. Metello Nepore Coss. Postridie, hoc est nonis Sept. Senatui gratias egit, ut ipse faretur Epist. 1. lib. IV. ad Atticum: & paulo post oriam Populo hac Oratione, data a Consulibus concione, Dione teste lib. 38. FERRATIUS.

In veteribus duobus codicibus Lambini, hac oratio sequitur eam, quam habuit in senatu, & præterea habet hanc inscriptionem: Cum populo gratias egit. In primo Francii etiam sequenti præponitur, cum hac inscriptione: Oratio qua populo gratias egit pro sui restitutione in patriam. Sed in Erfurr. Incipit oratio M. T. Ciceronis cum de reditu suo P. R. gratias egit. Illi etiam præponitur oratio in Senatu. GRÆV. Quod cum ita esset, huic tamen Grævius alteram in sua editione non præposuit: neque ego a vulgatis recedam; in re præsertim nullius momenti. OLIVET.

IUOD precatus a Jove Optimo Maximo, cæterisque diis immortalibus sum, Quirites, eo tempore, cum me, fortunaque meas pro vestra incolumitate, otio, concordiaque devovi; ut, si meas rationes unquam vestræ salutis anteposuissem, sempiternam poenam sustinerem, mea voluntate susceptam: sin & ea, quæ ante gesseram, con-

servandæ civitatis causâ gessissem, & illam miseram profectio- nem vestræ salutis gratia suscepissem, ut, quod odium scelerati homines, & audaces in rempublicam, & in omnes bonos conceptum jamdiu continerent, id * in me unum potius, quam in optimum quemque, & in universam rempublicam defecisset: hoc si animo in vos, liberosque vestros fuisset, ut aliquando vos, patres conscriptos, Italiamque universam, memoria mei; misericordia, desideriumque teneret: ejus devotionis me esse convictum † judicio deorum immortalium, testimonio senatus, consensu Italiæ, confessione inimicorum, beneficio divino immortalique vestro, maxime lator, Quirites. Et si homini nihil est magis optandum, quam prospera, æquabilis, perpetuaque fortuna, secundo vitæ sine ulla offensione cursu: tamen, si mihi tranquilla & placata omnia fuissent; incredibili quadam, & pene divina, qua nunc, vestro beneficio, fruor, lætitiæ voluptate caruissem.

Quid dulcius hominum generi a natura datum est, quam sui cuique liberi? mihi vero & propter indulgentiam meam, & propter excellens eorum ingenium, vita sunt mea cariore. Tamen non tanta voluptate erant suscepti, quanta nunc sunt restituti. Nihil cuiquam fuit unquam jucundius, quam mihi meus frater. Non tam id sentiebam, cum fruebar, quam tunc, cum carebam; & posteaquam vos me illi, & mihi eum reddidistis. Res familiaris sua quemque delectat: reliquæ meæ fortunæ recuperatæ plus mihi nunc voluptatis afferunt, quam tunc incolumi afferebant. Amicitia, consuetudines, vicinitates, clientelæ, ludi denique & dies festi, quid haberent voluptatis, carendo magis intellexi, quam fruendo.

Jam vero honos, dignitas, locus, ordo, beneficia vestra, quanquam mihi semper clarissima vita sunt, tamen ea nunc renovata, illustriora videntur, quam si obscurata non essent. Ipsa autem patriâ, dii immortales! dici vix potest, quid caritatis, quid voluptatis habet! quæ species Italiæ! quæ cele-

E e e 2 britas

* Grut. in me uno potius, quam in optimo dicere; Eius devotionis me esse convictum. Ita videtur fuisse; id est, quem illa devotione fructum petivi, cum tulisse me. Monutus.

britas oppidorum ! quæ forma regionum ! qui agri ! quæ fruges ! quæ pulchritudo urbis ! quæ humanitas civium ! quæ reipublicæ dignitas ! quæ vestra majestas ! Quibus ego omnibus antea rebus sic fruebar , ut nemo magis . Sed tanquam bona valetudo jucundior est eis , qui e gravi morbo recreati sunt , quam qui nunquam agro corpore fuerunt : sic ea omnia desiderata magis , quam assidue percepta , delectant .

II. Quorum igitur hæc disputo ? quorum ? ut intelligere possitis , neminem unquam tanta eloquentia fuisse , neque tam divino atque incredibili genere dicendi , qui vestrorum multitudinem multitudinemque beneficiorum , quæ in me , fratremque meum , & liberos nostros contulistis , non modo augere , aut ornare oratione , sed enumerare , aut consequi possit . A parentibus , id quod necesse ² erat , parvus sum procreatus : a vobis natus sum consularis . Illi mihi fratrem incognitum , qualis futurus esset , dederunt : vos spectatum , & incredibili pietate cognitum reddidistis . Rempubicam illis accepi temporibus ³ eam , quæ pene amissa est : a vobis eam recuperavi , quam aliquando omnes unius opera servatam judicant . Diis immortales mihi liberos dederunt : vos reddidistis . Multa præterea a diis immortalibus optata consecuti sumus . Nisi vestra voluntas fuisset , omnibus divinis muneribus caruissemus . Vestros denique honores , quos eram gradatim singulos affecturi , nunc a vobis universos habemus : ut , quantum antea parentibus , quantum diis immortalibus , quantum vobismetipsis , tantum hoc tempore universum cuncto populo Romano debeamus . Nam , cum in ipso beneficio vestra tanta magnitudo est , ut eam complecti oratione non possim : tum in studiis vestris tanta animorum declarata est voluntas , ut non solum calamitatem mihi detraxisset , sed etiam dignitatem auxisset videamini .

III. Non enim pro meo reditu , ut pro P. Popillii ⁴ , nobilibus .

² *Necesse*] Necesse est ut ex matrimonio filii procreentur : sed vos me voluntate Consularem fecistis . *Ferrat.*

³ *Illis accepi temporibus*] Belli enim socialis initio sumpsit virilem togam : nec multo post secutum est Marianum civile bel-

lum : & in utroque resp. bello versata est in summo discrimine . Ideo subjungit , *quæ pene amissa est* . *Manutius.*

⁴ *P. Popillii*] Quem expulerat C. Gracchus , quia in consulatu T. Gracchi amicos insectatus fuerat . *Ferrat.*

billissimi hominis , adolescentes filii , & multi præterea cognati atque affines deprecari sunt : non , ut pro C. Metello ⁵ , clarissimo viro , jam spectata ætate filius L. Diadematus ⁶ , consularis , summa auctoritate vir : non Metellus censorius ⁷ , non eorum liberi , non Q. Metellus Nepos , qui tum consulatum petebat , non sororum filii , Luculli , Servilii , Scipiones : permulti enim Metelli , aut Metellarum ⁸ liberi pro Q. Metelli reditu vobis , ac patribus vestris supplicaverunt . Quod si ipsius dignitas , maximæque res gestæ non satis valerent : tamen filii pietas , propinquorum preces , adolescentium squalor , majorum natu lacrymæ populum Romanum movere poterunt .

Nam C. Marii , qui post illos veteres clarissimos consulares , vestra patrumque memoria , tertius ante me consularis , subit indignissimam fortunam præstantissima sua gloria , dissimilis fuit ratio . Non enim ille deprecatione rediit , sed in dissenso civium , exercitu se , armisque revocavit . Me autem nudum a propinquis , nulla cognatione munitum , nullo armorum ac tumultus metu , C. Pisonis , generi mei , divina quædam & inaudita auctoritas , atque virtus , fratrisque mei mi-

serti-

⁵ *C. Metello*] *Lege Q.* ut infra . Hic fuit Q. Cæcilius L. F. Q. N. Metellus Numidicus , qui anno U. C. 653. in exilium iit . *Grævius.*

⁶ *L. Diadematus*] L. Metellus Diadematus fuit L. Metelli Macedonici filius , qui quatuor filios habuit , omnes summis dignitatibus illustres , quorum hunc est elatus , teste Plinio , Valer. Maximo , & Vellejo Patereulo . Primus fuit Q. Cæcilius Metellus , qui Consul fuit cum T. Quinctio Flaminio , qui post triumphatis Balearibus dictus est Balearicus . Alter fuit Cæcilius Metellus Diadematus , qui Consulatum gessit cum Q. Mucio Scaevola . Tertius erat M. Cæcilius Metellus , cujus collega fuit in Consulatu M. Emilius Scaurus : Quartus numero fuit C. Cæcilius Metellus Caprarius , qui in Consulatu habuit collegam Cn. Papirium Carbo-

nem . Macedonicus Metellus vero habuit fratrem L. Calvum , cuius duo fuerunt filii , Metellus Numidicus & Metellus Delmaticus , quem perperam eundem esse putant , qui &

dictus fuerit Delmaticus , in qua sententia est quoque Cl. Harduinus ad Plinii lib. vii. c. 44. & in qua fuerunt olim Sigonius & Onufrius , sed refutata est a Steph. Pighio , qui in annalibus ad annum 635. ex illustri fragmento triumphorum Capitolinorum ostendit Delmaticum fuisse L. Calvi Metelli , qui erat Macedonicus frater , filium . Diadematum autem dictum est , quod ulcersis in fronte regendi causa diademate sit usus . *Græv.*

⁷ *Metellus Censorius*] Hic fuit C. Cæcilius Metellus , Caprarius , Q. Macedonicus filius , patreulis exulis Metelli Numidici . Censor fuit cum Q. Cæcilio Metello Numidico . Vide annales Pighii ad annum 651. *Idem.*

⁸ *Metellarum*] Metellæ sæpe dicuntur tres sorores , cum tamen duæ tantum fuerint germanæ sorores Macedonicæ filiz , tertia vero esset patreulis filia Calvi , ut observavit Cl. & doctissimus Perizonius Animadvers. Hist. cap. 9. *Idem.*

ferrimi atque optimi quotidianæ lacrymæ, fordesque lugubres a vobis deprecata sunt.

Frater erat unus, qui suo squalore vestros oculos inflecteret: qui suo fetu desiderium mei, memoriamque renovaret: qui statuerat, Quirites, si vos me sibi non reddidissetis eandem subire fortunam: & tanto in me amore extitit, ut negaret fas esse non modo domicilio, sed ne sepulcro quidem se a me esse sejunctum. Pro me præsentem senatus, hominumque præterea viginti millia, vestem mutaverunt: pro eodem me absente unius squalorem fordesque vidistis. Unus hic, qui domi, qui in foro posset esse, mihi pietate filius inventus est, beneficio parens, amore idem, qui semper fuit, frater. Nam conjugis miseræ squalor & luctus, atque optimæ filix moeror assiduus, filiique parvi desiderium mei, lacrymæque pueriles, aut itineribus necessariis, aut magnam partem rectis ac tenebris continebantur.

IV. Quare hoc majus est vestrum in nos promeritum, quod non multitudini propinquorum, sed nobismetipsis nos reddidistis. Sed quemadmodum propinqui, quos ego parere non potui, mihi ad deprecandam calamitatem meam non affuerunt: sic illud, quod mea virtus præstare debuit, adjutores, auctores, hortatoresque ad me restituendum ita multi fuerunt, ut longe superiores omnes hac dignitate copiaque superarem. Nunquam de P. Popillio, clarissimo atque fortissimo viro: nunquam de Q. Metello, nobilissimo & constantissimo cive: nunquam de C. Mario, custode civitatis atque imperii vestri, in senatu mentio facta est.

Tribunitiis superiores illi rogationibus, nulla auctoritate senatus sunt restituti. Marius vero non modo non a senatu, sed etiam oppresso senatu est restitutus: nec rerum gestarum memoria in reditu C. Marii, sed exercitus, atque arma val-

* Lamb. domi posset esse mihi acate filius, Nam illum unum fuisse, qui potuerit in foro, non pietate filius, inventus.

¶ Unus hic, qui domi] Optime Fratelli primus: Unus quo in foro. Præcedentia verba a liis explicat, ut offendat unicum fratrem fuisse, qui pro se populo fuerit suppl.

Nam illum unum fuisse, qui potuerit in foro versari, cum id officium ei nec uxor, nec filia, nec filiolus posset præstare. Domestica officia & negotia hinc in parte commemorantur. Itaque deleri qui domi, præsidio munitis antiquorum codicum. Grav.

luerunt. At de me ut valeret, semper senatus flagitavit: ut aliquando perficeretur, cum primum licuit, frequentia, atque auctoritate perfecit. Nullus in eorum reditu motus municipiorum, & coloniarum factus est. At me in patriam ter¹⁰ suis decretis Italia cuncta revocavit. Illi, inimicus interfectus, magna civium cæde facta, reducti sunt. Ego iis, a quibus ejectus sum, provincias obtinentibus, inimico autem¹¹ optimo viro & mitissimo, altero consule referente reductus sum: cum is inimicus¹² qui ad meam perniciem vocem suam communibus hostibus præbuisset, spiritu duntaxat viveret, re quidem infra omnes mortuos amandatus esset.

V. Nunquam de P. Popillio L. Opimius, fortissimus consul, nunquam de Q. Metello non modo C. Marius, qui erat inimicus, sed ne is quidem, qui secutus est, M. Antonius, homo eloquentissimus, cum A. Albino collega senatum aut populum est cohortatus. At pro me superiores consules¹³ semper, ut referrent, efflagitati sunt: sed veriti sunt, ne gratiæ causa¹⁴ facere viderentur, quod alter mihi affinis erat¹⁵; alterius causam capitis receperam: qui provinciarum scedere irretiti, totum illum annum querelas senatus, luctum bonorum, Italiæ gemitum pertulerunt. Kalendis vero Januariis posteaquam orba respublica consulis fidem, tanquam legitimi tutoris, imploravit, P. Lentulus consul, parens, deus, salus nostræ vitæ, fortunæ, memoriæ, nominis, simulac de solemnibus religione retulit, nihil humanarum rerum sibi prius, quam de me agendum judicavit.

Atque eo die confecta res esset, nisi is tribunus plebis¹⁶, quem ego maximis beneficiis quaestorem consul ornaveram, cum & cunctus ordo, & multi eum summi viri orarent, & Gn. Oppius focer, optimus vir, ad pedes ejus flens jaceret;

¹⁰ Ter.] Vide Ciceronis Historiam, per Franc. Fabricium anno Urb. DCXCVI. Cicer. 50.

¹¹ Inimicus autem] Q. Metello consule; qui tribunus pl. Ciceronem abeuntem concionis habendæ potestate privaverat. Man.

¹² Is inimicus] Attilius Gavianus, Trib. pl. De quo infra, & pro Sext. 36.

¹³ Superiores consules] Pifo & Gabinius.

Manut.

¹⁴ Ne gratiæ causa] Ironia. Non enim id veriti sunt, sed pudore provinciarum irretiti, quæ mei funeris merces fuit, nunquam referre voluerunt. Idem.

¹⁵ Affinis erat] Pifo, quia Ciceronis filia, C. Pisonis uxor erat. Idem.

¹⁶ Trib. pl.] Attilius Gavianus.

noctem sibi ad deliberandum postulasset : quæ deliberatio non in reddenda , quemadmodum nonnulli arbitrabantur ; sed , ut patefactum est ¹⁷ , in augenda mercede consumpta est . Postea res acta est in senatu alia nulla ; & cum variis rationibus impediretur , voluntate tamen perfecta senatus , causa ad vos mense Januario deferebatur .

Hic tantum interfuit inter me , & inimicos meos . Ego , cum homines in tribunali Aurelio palam conscribi , centuriarique vidissem : cum intelligerem , veteres ad spem cædis , Cætilinæ copias esse revocatas : cum viderem , ex ea parte homines , cujus partis nos vel principes numerabamur , partim quod mihi inviderent , partim quod sibi timerent , aut proditores esse , aut desertores salutis meæ : cum duo consules , empti pactione provinciarum , auctores se inimicis reipublicæ tradidissent : cum egestatem , avaritiam , libidines suas viderent expleri non posse , nisi me constrictum domesticis hostibus dedissent : cum senatus equitesque Romani flere pro me , ac , mutata veste , vobis supplicare edictis atque imperiis varentur : cum omnium provinciarum pactiones , cum omnia cum omnibus scœdera , reconciliationes gratiarum , sanguine meo sancirentur ; cum omnes boni non recusarent , quin vel pro me , vel mecum perirent : armis decertare pro meâ salute nolui , quod & vincere , & vinci luctuosum reipublicæ fore putavi . At inimici mei mense Januario cum de me ageretur , corporibus civium trucidatis ; flumine sanguinis meum reditum intercludendum putaverunt .

VI. Itaque cum ego absui , eam rempublicam habuistis , ut æque me , atque illam , restituendam putaretis . Ego autem , in qua civitate nihil valeret senatus , omnis esset impunitas , nulla judicia , vis & ferrum in foro versarentur : cum privati se parietum præsidio , non legum tuerentur : tribuni plebis vobis inspectantibus vulnerarentur , ad magistratum domos cum ferro & facibus iretur , consulis fasces frangerentur , deorum immortalium templa incenderentur : rempublicam esse nullam puta-

¹⁷ Ut patefactum est] Quia postero die intercessit : cum se moram nullam esse futurum dixisset . *Manut.*

putavi . Itaque neque republica exterminata , mihi locum in hac urbe esse duxi : nec , si illa restitueretur , dubitavi , quin me secum ipsa reduceret .

An ego , cum mihi esset exploratissimum , P. Lentulum proximo anno consulem futurum , qui illis ipsi reipublicæ periculossimis temporibus ædilis curulis , me consule , omnium meorum consiliorum particeps , periculorumque socius fuisset : dubitarem , quin is me confectum consularibus vulneribus , consulari medicina ad salutem reduceret ? Hoc duce , collega autem ejus , clementissimo atque optimo viro , primo non adverstante , post etiam adjuvante , reliqui magistratus pene omnes fuerunt defensores salutis meæ . Ex quibus excellenti animo , virtute , auctoritate , præsidio , copiis , T. Annius , & P. Sextius , præstanti in me benevolentia , & divino studio extiterunt . Eodemque P. Lentulo auctore , & pariter referente collega , frequentissimus senatus , uno dissentiente ¹⁸ , nullo intercedente , dignitatem meam quibus potuit verbis amplissimis ornavit : salutem vobis , municipiis , coloniisque omnibus commendavit .

Ita me nudum a propinquis , nulla cognatione munitum , consules , prætores , tribuni plebis , senatus , Italia cuncta , semper a vobis deprecata est : denique omnes , qui vestris maximis beneficiis honoribusque sunt ornati , producti ad vos ab eodem , non solum ad me conservandum vos cohortati sunt , sed etiam rerum mearum gestarum auctores , testes , laudatores fuerunt .

VII. Quorum princeps ad cohortandos vos , & ad rogandos fuit Cn. Pompejus , vir omnium , qui sunt , fuerunt , erunt , virtute , sapientia , ac gloria princeps : qui mihi unus uni privato amico eadem omnia dedit , quæ universæ reipublicæ , salutem , otium , dignitatem . Cujus oratio fuit , quemadmodum accepi , tripartita . Primum vos docuit , meis consiliis rempublicam esse servatam , causamque meam cum communi salute conjunxit ; hortatusque est , ut auctoritatem senatus ,

Tom. V.

F f f
statum

¹⁸ Uno dissentiente] P. Clodio . Est autem sermo de S. C. quod factum est pro Cicerone in templo Virtutis . *Ferrar.*

statum civitatis, fortunas civis bene meritis defenderetis: tum in perorando posuit, vos rogari a senatu, rogari ab equitibus Romanis, rogari ab Italia cuncta: denique ipse ad extremum pro mea vos salute non rogavit solum, verum etiam obsecravit.

Huic ego homini, Quirites, tantum debeo, quantum hominem homini debere vix fas est. Hujus consilia, P. Lentuli sententiam, senatus auctoritatem vos secuti, in eo me loco, in quo vestris beneficiis fueram, iisdem centuriis, quibus collocaratis, reposuistis. Eodem tempore audistis eodem ex loco summos viros, ornatissimos atque amplissimos homines, principes civitatis, omnes consulares, omnes pratorios, eadem dicere, ut omnium testimonio per me unum rempublicam conservatam esse constaret. Itaque cum P. Servilius, gravissimus vir, & ornatissimus civis, dixisset, opera mea rempublicam incolumem magistratibus deinceps traditam, dixerunt in eandem sententiam ceteri. Sed audistis eo tempore clarissimi viri non solum auctoritatem, sed etiam testimonium L. Gellii, qui, quia suam classem¹⁹ attentatam magno cum suo periculo pene sensit; dixit in concione vestra, *Si ego consul, cum fui, non fuisset, rempublicam funditus interituram fuisse.*

VIII. En ego tot testimoniis, Quirites, hac auctoritate senatus, tanta consensione Italiae, tanto studio bonorum omnium, agente P. Lentulo, consentientibus ceteris magistratibus, deprecante Cn. Pompejo, omnibus hominibus faventibus, diis denique immortalibus, frugum ubertate²⁰, copia, vilitate, reditum meum comprobantibus, mihi, meis, rempublica restitutus, tantum vobis, quantum facere possum, Quirites, pollicebor: primum, qua sanctissimi homines pietate erga deos immortales esse solent, eadem me erga populum Romanum semper fore; numenque vestrum aequè mihi grave & sanctum, ac deorum immortalium, in omni vita futurum: deinde quoniam

¹⁹ *Suam classem*] Cujus custos erat, dum ferrentur suffragia. *Attentatam*, a Clodianis corumpere conantibus. *Manus. Classem*, quam bello Piratico Gellius sub imperio Pompeji

obrinebat, eam dicit attentatam fuisse in Thufco mari a Catilnariis. Florus. *Ferret* corumpere conantibus. *Manus. Classem*] Vide Orat. pro Draculo suo, cap. 6.

niam me in civitatem respública ipsa reduxit, nullo me loco reipublicae defuturum.

Quod si quis existimat, me aut voluntate esse mutata, aut debilitata virtute, aut animo fracto, vehementer errat. Mihi, quod potuit vis, & injuria, & sceleratorum hominum furor detrahere; eripuit, abstulit, dissipavit: quod viro forti adimi non potest, id manet, & permanebit. Vidi ego fortissimum virum, municipem meum, C. Marium, quoniam nobis quasi aliqua fatali necessitate, non solum cum his, qui hæc delere voluissent, sed etiam cum fortuna belligerandum fuit: cum tamen vidi, cum esset summa senectute, non modo non infracto²¹ animo propter magnitudinem calamitatis, sed confirmato, atque renovato. Quem egomet dicere audivi, tum se fuisse miserum²², cum careret patria, quam obsidione liberavisset: cum sua bona possideri ab inimicis, ac diripi audiret: cum adolescentem filium videret ejusdem socium calamitatis: cum in paludibus demersus, concursu ac misericordia Minturnensium corpus ac vitam suam conservasset: cum parva navicula trajectus in Africam, quibus regna ipse dederat, ad eos inops supplexque venisset: recuperata vero sua dignitate, se non commissurum, ut, cum ea, quae amiserat, sibi restituta essent, virtutem animi non haberet, quam nunquam perdidisset. Sed hoc inter me atque illum interest: quod ille, qua re plurimum potuit, ea ipsa re inimicos suos ultus est, armis; ego, qua consuevi, utar: quoniam illi arti in bello ac seditione locus est; huic in pace atque orio. Quamquam ille animo irato nihil nisi de inimicis ulciscendis agebat: ego de ipsis inimicis tantum, quantum mihi respública permittet, cogitabo.

IX. Denique, Quirites, quoniam me quatuor omnino generibus

F f f 2 nera

²¹ *Infracto*] Multis exemplis Joann. Vortius de Latinitate merito suspecta, cap. 6. ostendit *infractus* Latinis esse idem simpliciter *fractus*, ab *infringo*, nulloque idoneo exemplo probari posse, *infractus* esse non *fractus*, fortis. *Græc.*
²² *Tum se fuisse miserum*] Hoc quid sit, & quemadmodum oratoris institutio conveniat, fateor me non intelligere. Repugnant enim Marius forti & confirmato animo fuisse, virtutem animi nunquam perdidisse, & simul miserum se esse dixisse. Præterea Ciceronis disputatio ad Marii fortitudinem cum sua virtute comparandam pertinet. Ut mihi mirum videatur, si non hoc loco negatio desit: ut sic legatur: *Tum se non fuisse miserum*. Hotom.

nera hominum violarunt: unum eorum, qui odio reipublicæ, quod eam ipsis invitis conservarem, mihi inimicissimi fuerunt: alterum, qui per simulationem amicitia, nefarie prodiderunt: tertium, qui, cum propter inertiam suam eadem assequi non possent, inviderunt laudi & dignitati meæ: quartum, qui cum custodes reipublicæ esse debuerunt, salutem meam, statum civitatis, dignitatem ejus imperii, quod erat penes ipsos, vendiderunt: sic ulciscar facinorum singula, quemadmodum a quibusque sum provocatus: malos cives, rempublicam bene gerendo: perfidos amicos, nihil credendo, atque omnia cavendo: invidos, virtuti & gloriæ serviendo: mercatores provinciarum, revocando domum, atque ab iis provinciarum rationem repetendo.

Quantum mihi majori curæ est, quemadmodum quidem vobis, qui de me estis optime meriti, gratiam referam, quam, quemadmodum inimicorum injurias, crudelitatemque persequar. Etenim ulciscendæ injuriæ facilior ratio est, quam beneficii remunerandi, propterea quod superiorem esse contra improbos, minus est negotii, quam bonis exæquari: tum etiam ne tam necessarium quidem est male meritis, quam optime meritis, referre quod debeas. Odium vel precibus mitigari potest, vel temporibus reipublicæ communique utilitate deponi, vel difficultate ulciscendi teneri, vel vetustate fedari. Bene meritos quin colas, nec exorari fas est, nec id reipublicæ repetere²³ utcumque necesse est, neque est excusatio difficultatis, neque æquum est tempore & die memoriam beneficii definire. Postremo qui in ulciscendo remissior fuit, mox aperte laudatur: at gravissime vituperatur, qui in tantis beneficiis, quanta vos in me contulistis, remunerandis, est tardior: neque solum ingratus, quod ipsum grave est, verum etiam

²³ *Nec id reip. repetere*] Malim, *petere*: ut sit *petere*, ne colas bene meritos. Respondet autem ad illud, *temporibus reipublicæ communique utilitate deponi*. Manut. Non improbo Pauli conjecturam. Ego quoque sine libris emendatioribus meliora non promitto. Cogitabam legendum esse, *nec id reip. dare*, hoc

est *facere* propter temp. ut bene meritum non colas. *Dare reip.* est aliquid in reip. gratiam facere. Nam reip. tempora neminem cogunt bene meritum non colere. Egregie id præstitit Atticus, ut C. Nepos in ejus vita ostendit. *Græv.*

etiam impius appelletur, necesse est. Atque in officio²⁴ persolvendo dissimilis est ratio pecuniæ debitæ: propterea quod pecuniam qui retinet, non dissolvit; qui reddidit, non habet: gratiam & qui retulit, habet; & qui habet, dissolvit.

X. Quapropter memoriam vestri beneficii colam benevolentia sempiterna, non solum dum anima spirabo mea, sed etiam cum mortuo monumenta vestri in me beneficii permanent. In referenda autem gratia hoc vobis repromitto, semperque præstabo, mihi neque in consiliis de republica capiendis, diligentiam; neque in periculis a republica propulsandis, animum; neque in sententia simpliciter referenda²⁵, fidem; neque in hominum voluntatibus pro republica lædendis, libertatem; nec in perferendo labore, industriam; nec in vestris commodis augendis, gratam animi benevolentiam defuturam. Atque hæc cura, Quirites, erit infixæ animo meo sempiterna, ut, cum vobis, qui apud me deorum immortalium vim & numen tenetis, tum posteris vestris, cunctisque gentibus dignissimus ea civitate videar, quæ suam dignitatem non posse tenere se, nisi me recuperasset, cunctis suffragiis judicavit.

²⁴ *Atque in officio*] Tota ista periodus, *Atque in officio persolvendo dissimilis*, usque ad *qui habet, dissolvit*, nec est in Francii primo, nec in Dresdeni, nec in editio- ne principe. Forte ex Planciana, cap. 28, aut libro de Officiis II, cap. 20, fuerunt huc translata. *Idem.*

²⁵ *In sententia simpliciter referenda*] Sapientior aliquis, ut is palam referret, quod actum fuerat in senatu. *Ferret, Simpliciter*, est nulla habita ratione hominis aut potentis, aut invidi, sed ut jus, utilitas, & tempus reip. postulabit. *Græv.*